

דעת ואמונה

מתורתו של

הגאון רבי עמנואל טולידאנו שליט"א

ערב שבת קודש פרשת וישב • הנוכה • כסליו תשפ"א • גיליון מספר 3

הנעלבים ואינם עולבים – זכות היא בידם

שיחה שנאמרה במוצאי שב"ק פרשת וישלח

ביאור הנהגת יעקב בהכנת בניו לקראת עשיו

א. מקדמת דנא מנהג היה בידי לבוא מידי שבת בשבתו אל מורי ורבי מרן הגרא"מ זצ"ל ללוות אותו אל תפילת מנחה. באחת הפעמים, בשבת פרשת וישלח, כאשר הגעתי אליו שאלני תמיהה עצומה בהנהגתו של יעקב אבינו. הנה כאשר סידר יעקב את בניו לפני שבא עשיו לקראתו, נאמר בפסוק "וישם את השפחות ואת ילדיהו ראשונה ואת לאה וילדיה אחרונים ואת רחל ואת יוסף אחרונים" (בראשית לג, ב), ותמה כיצד עשה כן יעקב לבכר את בני האמהות על פני בני השפחות, הלא כולם הם בניו, וכי היה מוטב לו שיהרגו בני השפחות על פני בני האמהות!!

ואף שמצינו שהיה יעקב מבכר את בנו יוסף על פני שאר אחיו, וכמ"ש "וישראל אהב בן זצ"ל ללוות אותו אל תפילת מנחה. באחת הפעמים, בשבת פרשת וישלח, הנה כאשר סידר יעקב את בניו לפני שבא עשיו לקראתו, נאמר בפסוק "וישם את השפחות ואת ילדיהו ראשונה ואת לאה וילדיה אחרונים ואת רחל ואת יוסף אחרונים" (בראשית לג, ב), ותמה כיצד עשה כן יעקב לבכר את בני האמהות על פני בני השפחות, הלא כולם הם בניו, וכי היה מוטב לו שיהרגו בני השפחות על פני בני האמהות!!

ועוד יש להוסיף ולתמוה [ואולי גם הערה זו כלולה בכוננתו זצ"ל], הלא כתב הרמב"ם "השוכר הורג את חברו או את חבירו וכו', או שכפת חבירו והניחו לפני הארי וכיוצא בו והרגתו החיה, כל אחד מאלו שופך דמים הוא ועוון הריגה בידו וחייב מיתה לשמים" (פ"ב מהל' רוצח ושמירת הנפש ה"ב), הרי לנו שאף שכל איסורי התורה אינם אלא בעושה מעשה בידים, ואילו בגרמא אין איסור [כדלפי בגמ' (שבת קכ, ב) מקרא ד"לא תעשו כן לה' בלוקיכם"], אך מן שרם לחבירו מוות ועוון הריגה בידו, והוא חייב בלתי שמים. ואם כן, הלא אם היה עשיו הורג את בני השפחות מחמת היותם ראשונים, נמצא כי יעקב הוא שגרם לזה, וכי יתכן לומר כדבר הזה שלקח יעקב על עצמו סכנה זו שמא יהרוג בגרמא את אחד מבניו.

ואין ליישב שבמקום שהוא מציל את הנפש מותר למסור את האחר להריגה, וכיוון שכן כאן היה מותר לו לעשות כך משום שאם לא בני השפחות – היו בני האמהות נהרגים, זה אינו, שהרי אמרו בגמ' שאם אמרו לו לאדם "ליקטלוך ולא תיקטול", מאי חזית דדמא דידך סומק טפיי" (פסחים כה, ב), היינו שאינו רשאי להציל עצמו בדמו של חברו, וכפי שביאר רש"י שם במתק לשונו שכיוון שכל מה שדוחה פיקוח נפש את כל התורה כולה הוא רק משום חביבותה של נפש ישראל, אם כן במקום שגם אם תעשה העבירה נמצאת נפש ישראל אבודה, אין טעם להיתר. וזוה לא יועיל אם נאמר שמעלת בני האמהות היתה גדולה משל בני השפחות, לפי שהענין הוא בחביבות 'נפש' ישראל, ולא שייך לחלק בזה בין איש לאיש.

ואין לדחות ולומר שכל הדברים האלו לא אמורים אלא באופן שאפשר להציל את הנפש, אך במקרה שבין כה וכה ימות מישהו, ואולי אפילו כולם ימותו, והוא רוצה להעדיף את האחד על פני השני, כאן יהיה מותר למסור אחד מהם. זה ודאי אינו נכון, ולהדיא כתב הרמב"ם (פ"ה מהל' יסודי התורה ה"ה) "וכן אם אמרו להם עובדי כוכבים תנו לנו אחד מכם ונהרגנו ואם לאו נהרוג כולם, יהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל", ואם כן שבה התמיהה גם ניצבה, כיצד עשה כן יעקב להעמיד את בני השפחות תחילה, ובכך היה קרובים יותר להיהרג ע"י עשיו.

גדול כוח הזכות הביזיונות

ב. ולאחר שנים רבות שמעתי ממורי זצ"ל ישוב לזה, וכה אמר: חלילה לומר שכוננתו של יעקב היתה שאם יהרוג עשיו מבניו יהיו אלו בני השפחות שימותו, אדרבה, הוא חפץ שכל בניו יישארו חיים ולא ימותו, ולפיכך חיפש מי הוא שיעמוד בחזית כנגד עשיו ויהיה לו הסיכויים הגדולים ביותר להינצל ממנו. חיפש ומצא, כי בני השפחות הם שיש בידם זכות מספקת להינצל מידו של עשיו. וכל כך למה, משום שמבואר בחז"ל שהיו בני השפחות מבזוים אצל אחיהם, גם הם וגם אמותיהם, וכפי שנאמר בפסוק "וישב ראובן את בלהה פילגש אביו" (בראשית לה, כב), הרי שהיו חשבות פילגש של יעקב. ומאחר והיו מוזלזלים בעיני אחיהם היו להם זכויות מרובות בעקבות כך, ולפיכך העמיד אותם יעקב ראשונים כנגד עשיו, משום שסבר שזכות הביזיונות שספגו תעמוד להם שלא ליפול טרף לשיניו.

ובענין זה שמעתי מעשה שסיפר הגאון רבי יצחק זילברשטיין הי"ו, שהיו זוג צעירים שנים רבות להיפקד בדרך של קיימא, אך לא זכו לכך. והגיעו לפני מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א להתברך ממנו, ענה ואמר להם, ממצאו איש שהלבינו פניו ברבים והוא שתק ולא הגיב על עלבוננו, תבקשו ממנו ברכה ותיפקדו. סופו של המעשה הוא שאכן כך היה, והזדמן הבעל לחתונה וראה כיצד מבזים שם את אחד מהמשתתפים והוא אינו מגיב כלום, וביקש ממנו שיברכו, ולפקודת השנה נולד לו בן.

ביאור הענין הוא, כי הרי אמרו בגמ' (חולין פט, א) "תולה ארץ על בלימה, אין העולם מתקיים אלא על מי שבוטל פיו בשעת מריבה", היינו שכל כדור הארץ על מיליאדי יושביו מתקיימים בזכות האיש הזה שבלם את פיו ולא הגיב על עלבוננו. והפליגו חכמינו (גיטין לו, ב) במעלתם של הנעלבים ואינם עולבים, שעליהם הכתוב אומר "ואוהביו כצאת השמש בגבורתו" (שופטים ה, לא), אם כן בודאי שמי שמקיים את כל העולם - כוחו גדול וברכותיו מתקיימות.

אכן בדבריו של מורי זצ"ל מבואר חידוש גדול מזה, כי מדברי הגמ' הנ"ל למדנו על מעלת מי שבוטל ביו בשעת מריבה, ועל זה אמרו שמעלת ההבלגה היא זכות גדולה וכוח המבליג רב. אך בני השפחות, לכאורה לא היו בגדר 'הנעלבים ואינם עולבים', אלא שהיה מעמדם נחות בעצם אל מול אחיהם, ולא שייך בזה ענין של בלימת פה, ומדבריו למדנו שגם עצם הביזיונות חשובות זכויות, ולא רק מעלת ההבלגה. ודברים אלו צריכים תלמוד, מנין לו הדבר הזה, והיכן מצינו דוגמתו במקורות.

וכן שמעתי שהיה מורי זצ"ל אומר על עצמו, שהוא יבוא לשמים עם כל כתבי הפלסטר שכתבו עליו אינשי דלא מעלי, והשמיצו אותו על מלחמותיו שלחם למען כבוד שמים. והוסיף וביקש שיכניסו את כל אלו לקברו יחד עמו, כי אלו יעמדו לו לזכות. וגם ממעשה זה למדנו שהיה נוקט כי הביזיונות מהווים זכות עבורו, ויש ליתן מקור וסמך לענין.

ונראה כי יש לנו ללמוד כן ממה דכתיב "וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה" (בראשית כט, לא), ושמעתי בזה מהר"ר גרשון ליבמן זצ"ל, שהיה כל אמתותיו היו עקרות, והסיבה לכך היא כפי שאמרו בגמ' (בבמות סד, א) לפי שהקב"ה מתאוה לתפילתן של צדיקים, אם כן מה טעם זכתה לאה להיפקד ראשונה, ומן הסתם באותן השנים שהיו לה בנים ולא לאחרים היא היתה עיקרו של בית יותר מחברותיה, ובמה זכתה לכך. על זה אמרה תורה "וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה", היינו שבזכות הביזיונות שהיו לה במה שהיא היתה שנואה וטפלה לרחל, זכתה להיפקד ראשונה ולהביא לו ארבעה בנים טרם היו לו בנים אחרים.

מעתה הרי לנו מקור נכבד לדברי מורי זצ"ל כי הביזיונות הן זכויות לאדם, ולפיכך שפיר העמיד אותם יעקב ראשונים בכדי שזכויותיהם יעמדו להם להינצל מעשיו הרשע.

ודברים אלו היה ר' גרשון ליבמן אומר לבחורים היקרים אשר מאיז סיבה שהיא לא היו מקובלים בחברתם, והיו חשים דחויים ובלתי רצויים בקרב בני גילם. היה אומר להם: אילו במשך כל השנים שהיתה לאה שנואה, היתה יודעת שבזכות התחושה הזו היא תזכה להביא ששה שבטים לעולם, ולא זו בלבד, אלא תמורת אותן השנים בהן חשה כטפלה לרחל, יבואו שנים בהן תהיה היא עיקרו של בית כאשר לה יהיו ארבעה בנים ולאחרות לא יהיו כלל, אילו היתה יודע זאת וכי הייתה חשה קושי זה שהיא במה שהיא כעת שנואה? הלא השכר העצום שממתין לה בעבור זה גדול מאין ערוך מהצער העכשווי. ואף אתם, אמר ר' גרשון, אינכם יודעים למה ממתין לכם בשכר הקושי שלכם כעת, ועליכם לשמוח על שזיכה אתכם ה' לקבל את הזכויות הללו.

היה יעקב סמוך ובטוח שינצח את עשיו

ג. אכן באמת בעיקר הקושיא נראה שיש ליישב באופן אחר, שהרי נאמר "וירא יעקב מאוד ויצר לו ויחץ את העם אשר אתו ואת הצאן ואת הבקר והגמלים לשתי מחנות, ויאמר אם יבוא עשיו ויהיה המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה" (בראשית לב, טו-טז), ומה שהיה פשוט לו שהמחנה הנשאר יהיה לפליטה, ולא חשש שמא יבוא עשיו ויהרוג גם את המחנה השניה, פירש רש"י "לפליטה – על כרחו, כי אלחם אתו", הרי שהיה בטוח שינצח את עשיו ולא חשש כלל.

נשאלת השאלה, מאחר והיה סמוך ובטוח שינצח את עשיו, מפני מה הוצרך ללל לחלק את המחנות לשתיים, הלא גם אם היה נשאר במחנה אחת גדולה היה יכול לנצחו. התשובה לדבר היא, שהרי כתב רש"י שם "וירא שמא ייהרג, ויצר לו אם יהרוג הוא את אחריים", הרי שחשש יעקב מלהרוג את עשיו, ולא היה חפץ בכך. על כן חלק את המחנה לשתי מחנות, מחנה הראשונה העמיד את כל העם אשר אתו – היינו כל עבדיו שהיו מופקדים על שמירת הצאן, והצאן והבקר והגמלים, כולם היו במחנה הראשונה. ואילו משפחתו היו עמו יחד במחנה השניה. וכה אמר, אם יבוא עשיו למחנה הראשונה והכהו, לא אעמוד מולו להילחם כנגדו, כי איני רוצה להורגו, ומה שיכלה את כל ממוני אתו – סיבה שאהרגו. אך אם יבוא אל המחנה השניה, שם נמצאים כל בני המשפחה, אעמוד כנגדו להילחם עמו, ואז אהרוג אותו למרות שאיני חפץ בכך, בכדי להציל את כולם.

נמצא כי לא יתכן לומר שהעמיד את בני השפחות ראשונים בכדי שאם יהרוג בהם עשיו שיהיו הם אלו שימותו חלילה, כי לא היה לו כלל חשש

כזה, לפי שהיה בטוח שינצח. ומעתה קושיא מעיקרא ליתא, לפי שלא ביכר אותם על פני אחיהם, ולא מסר אותם להריגה חלילה. אלא שכעת צריכים אנו ליתן טעם אחר, מדוע באמת סידר אותם בצורה זו שיהיו בני השפחות ראשונים ובני האמהות אחרונים.

ויתכן לומר בזה, כי בני האמהות אשר נולדו מרחל ולא, היו יפי תואר יותר מאחיהם בני השפחות, והיה יעקב חושש שמא יחמוד עשיו את רחל ולא או את בניהם, ולפיכך העמידם אחרונים בכדי שלא יבחינו בהם.

ועוד יש להוסיף בזה, שחשש יעקב שאם יחמוד עשיו את רחל ולא, גודל חמדנותו תיתן לו כוחות עזים במלחמה, וככלל הידוע שכאשר האדם חפץ במשהו בכל כוחו הוא מקבל כוחות מעל דרך הטבע להגיע אל משאלותיו.

בגדר הדלקת נרות חנוכה

[ערוך מתוך הספר עוטה אור עמ"ס שבת, סימן מוה, יעו"ש הענין ביתר הרחבה]

גדר חיוב ההדלקה – לפרסם הנס או חיוב מעשה הדלקה

א. אמרו בגמ' "וכבתה אין זקוק לה, ורמינהו מצוותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק, מאי לאו דאי כבתה הדר מדליק לה, לא, דאי לא אדליק מדליק, אי נמי לשיעורא" (שבת כא, ב).

בפשטות לשון הגמרא שאמרה 'דאי לא אדליק מדליק' מבואר שזמן ההדלקה הוא רק בזמן שיש רגל רבים בשוק, ואם לא הדליק עד לאחר שכלתה רגל מן השוק הפסיד המצווה ואין לו להדליק כלל, וכן כתבו הר"ף, הרמב"ם והתוס' [אמנם הרב המגיד (פ"ד מהל' חנוכה ה"ה) הביא בשם יש מפרשים שיש חיוב הדלקה גם לאחר שכלתה רגל מן השוק, ומה שאמרו 'דאי לא אדליק מדליק' היינו לכתחילה, שבזמן זה שרגל רבים מצויה בשוק הוא זמן ההדלקה לכתחילה, אך הוא דחה דבריהם].

והנה יש לחקור בגדר הלכה זו, האם נאמר בזה כי כל התקנה שתקנו להדליק נר חנוכה היינו שתקנו לפרסם הנס, ולכך חייבו להדליק במקום שהנס מתפרסם בו [פתח הבית] ובזמן שהרבים מצויים בשוק ויראו הנרות. או שבאמת גדר התקנה הוא שתקנו להדליק נרות חנוכה, והטעם שתקנו הוא משום שרצו לפרסם הנס, אך עתה החיוב הוא "הדלקת נרות", וכיון שטעם התקנה הוא לפרסומי ניסא קבעו גדר הדין שיהיה במקום ובזמן שהנס מתפרסם, אך אין זה עצם גדר התקנה.

ונמצא נפקא מינה בזה, כיצד יהא הדין אם באחד מימי החנוכה יארע דבר תקלה שימנע מאנשים ללכת בשוק, כגון אם לפתע ירד שלג כבד ולא תדרוך כף רגל של איש ברחוב [או ברוח הימים שלנו: אם יימנעו התושבים מלצאת לשוק מחשש להידבקות במגפות המשתוללות]. אם נאמר שגדר התקנה הוא שתקנו לפרסם הנס, לכאורה כיון שבאותו יום לא שייך פרסומי ניסא, אין טעם להדליק הנר. אך אם נאמר שגדר התקנה הוא להדליק נרות, אם כן אין לנו לבדוק בכל יום ויום האם יהיה מאן דהו שיראה את הנרות או לא, כי כבר נתחייבנו להדליק נרות. ואמנם טעם התקנה הוא משום פרסומי ניסא, ומחמת כן קבעו להדליק דווקא במקום ובשעה שרגל רבים מצויה בשוק, אין זה אלא טעם לתקנה, אך מחמת טעם זה כבר קבעו מעשה ההדלקה כחובה, ואם שעה זו היא שעה שבדרך כלל רגל רבים מצויה בשוק, מעתה שעה זו היא השעה המחוייבת בהדלקה בין אם יש רבים בשוק ובין אם לא.

ואמנם לו יצויר שידור אדם במדבר, במקום שלעולם לא עוברים בו רבים, הוא ודאי לא יוכל להדליק נרות חנוכה בביתו, ואף אם נאמר שכבר קבעו תקנה להדליק נרות. משום שגדר התקנה הוא "להדליק בשעה שיש רגל בשוק", ולפיכך עלינו לבדוק את מצב השוק באופן כללי, אימתי רבים מתהלכים בו ואימתי כלתה רגלם מהשוק, אך במקום כזה שלעולם אין רגל רבים בשוק, אם כן לא קיימת בו השעה הזו שעליה תקנו רבנן את מצות הדלקת הנר [ואפשר שכל זה אמת לעצם התקנה, אך לאחר שתקנו בשעת הסכנה שידליק האדם בתוך ביתו, יתכן ונכלל בזה שכל אחד שאינו יכול להדליק בחוץ מכל טעם שיהיה ידליק בביתו, והוא הדין מי שדר במדבר יהיה מוטל עליו להדליק נרות בביתו].

שיעור זמן ההדלקה – חצי שעה או עד שתכלה רגל מן השוק של אותו מקום

ב. והנה אמרו בגמ' שם "עד שתכלה רגל מן השוק, ועד כמה, אמר רבב"ח אמר ר' יוחנן עד דכליא ריגלא דתרמודאי", וברי"ף הוסיף על זה וכתב "כמו חצי שעה", והיה מקום ללמוד מדבריו שזמן קבוע תקנו להדלקת הנר, והוא עד חצי שעה לאחר השקיעה. ולפי זה היינו אומרים דגם מי שדר במדבר שאין בו כלל שוק ורגלי אדם, גם הוא יהיה מחוייב בהדלקת הנר משום שהוא שיעור זמן שאינו תלוי בדבר.

וגם אם נפרש כן, יותר מסתבר לומר שודאי טעם הדבר שתקנו שיעור זמן זה של חצי שעה הוא משום שבזמנם היתה זו השעה שכלתה רגל מן השוק, והיינו שמאחר וראו בימים ההם שבמשך חצי שעה לאחר השקיעה עדיין רגל רבים מצויה בשוק, תקנו לכל הדורות להדליק נר חנוכה במשך חצי שעה מהשקיעה ואילך, ובאמת אין הדבר תלוי בכל מקום ומקום לפי השוק שלו, וגם במדבר שאין בו שוק כלל יהיה מחוייב להדליק.

אכן אף שדבר זה ניתן להיאמר, מכל מקום פשוט לשון הגמ' משמע שתלו את התקנה בשעה שכלתה רגל מן השוק, והיינו שבכל מקום ומקום לפני עניינו. ואם תתמה אם כן כיצד שאלה הגמ' "ועד כמה", פוק חזי מתי הולכים האנשים מן השוק ולפי זה תדע עד מתי זמן ההדלקה. זו אינה קושיא, כי כוונת הגמ' לברר אימתי חשיב כלתה רגל מן השוק, האם דווקא בחצי הלילה שאין נפש חיה ברחוב, או מיד בתחילת הלילה שכבר אין השוק הומה וסוער כפי שהיה בשעות היום, ועל זה אמרה שהשיעור הוא מתי שכלתה רגלא דתרמודאי [וכפי שפירש רש"י שם דתרמודאי היינו מוכרי העצים, אשר ממתנינים עד הלילה בכדי שכל מי שימצא בביתו שנגמרו לו העצים להסקה יבוא וירכוש ממרכולתם עצים], והיינו ששיעור זה כאשר אמנם יש עדיין אנשים בשוק, אך התרמודאים כבר יצאו ממנו, הוא הנקרא 'כלתה רגל מן השוק', ומעתה בכל מקום ומקום יש לבדוק באיזו שעה מגיע השלב הזה של 'כליא ריגלא דתרמודאי'.

ויש מקום לפרש גם בדברי הר"ף עצמם שזו כוונתו, ומה שאמר "כמו חצי שעה" הוא לתת שיעור למי שאינו יכול לאמוד בעצמו מתי כלתה רגל התרמודאים, ועל זה כתב הר"ף דע לך שכלתה רגלם כמו חצי שעה לאחר השקיעה, ואין כוונתו כלל לתת שיעור קבוע לזמן ההדלקה שהוא דווקא חצי שעה.

ובזה נמצא הבנה בלשונו של הרמב"ם (פ"ד מהלכות חנוכה ה"ה) "וכמה הוא זמן זה [של כלתה רגל מן השוק], כמו חצי שעה או יותר". ולשונו טעונה ביאור, שאם כוונתו לומר ששיעור הזמן הוא כחצי שעה, די לו שיאמר 'כמו חצי שעה', ומה הוצרך להוסיף 'או יותר'. ונראה כוונתו, שבאמת הזמן של כליא רגלא דתרמודאי הוא 'כמו חצי שעה', אך בכל מקום לפני עניינו, ואם ימצא מקום שתכלה רגל מן השוק הרבה לאחר זמן זה, יהא זמנו לפי השוק של אותו מקום, ועל זה כתב 'או יותר'.

ולפי זה בזמננו שאור החשמל מאיר גם בלילה, ורגילות האנשים לפרוש מן השוק הרבה לאחר שקיעת החמה, יהא זמן ההדלקה עד שתכלה רגל מן השוק של ימינו, ולא חצי שעה לאחר השקיעה. שוב הראוני בחידושי הריטב"א 'החדשים על מסכת שבת, שכתב שם להדיא ששיעור זה של תכלה רגל מן השוק הוא "בכל מקום הדבר הזה כפי מה שהוא, והמנהג הפשוט ששיעורו כל זמן שחגונות המוכרים שמן וכיוצא בהם פתוחות".

הוצאות הגיליון מרובות
לתרומות נא ליצור קשר בטל'
052-7602449

ניתן להאזין לשיעורים ושיחות ממורינו הרב שליט"א במערכת "קול
יהודי מרוקו" 0747962335 שלוחה 2-2-2 שמעו ותחי נפשכם

הדברים נערכים עפ"י הבנת הכותב מתוך שיחה הנאמרת מידי מוצ"ש בבית הרב שליט"א בשעה 19:30
לקבלת הגיליון במייל מידי שבוע, ניתן לשלוח בקשה לכתובת מייל: m0548468875@gmail.com